

сурсу: від інформаційно-довідкового формату до представлення повнотекстових архівних документів з історії вітчизняної науки на базі фондів архівних підрозділів установ НАН України (на першому етапі), галузевих академій наук України (на другому етапі) та мережі всіх науково-дослідних установ України (на третьому етапі).

Семинар пройшов на високому професійному рівні, у атмосфері конструктивних дискусій. Після завершення

його роботи учасникам зібрання була організована екскурсія архівосховищами Інституту архівознавства з демонстрацією системи забезпечення збереженості документів та представленням окремих документальних експонатів зі складу архівних фондів.

Світлана Старовойт,

канд. іст. наук, зав. відділу НБУВ

Тетяна Коваль,

канд. іст. наук, зав. відділу НБУВ

Збереження бібліотечних фондів: традиції, інновації, перспективи

Програма семінару «Збереження бібліотечних фондів: традиції, інновації, перспективи», що відбувся 8 листопада 2018 р. у рамках Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», як завжди, була різноплановою та насиченою.

У зібранні взяли участь 38 фахівців з питань збереження бібліотечних та архівних фондів України, представники наукових та спеціальних бібліотек і музеїв України, а також науково-дослідних установ Національної академії наук України. Зі змістовними доповідями, презентаціями виступили науковці та фахівці з Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України (м. Київ), Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка (м. Львів), Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (м. Харків), Національної історичної бібліотеки України, Національної медичної бібліотеки України (м. Київ), наукової бібліотеки Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана, Державної науково-технічної бібліотеки України (м. Київ), Національної бібліотеки України для дітей (м. Київ), Національного науково-дослідного реставраційного центру України (м. Київ), а також спеціалісти Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Присутні підбили підсумки роботи з усіх напрямів діяльності НБУВ, пов'язаних із забезпеченням збереження фондів на різних носіях, розглянули питання впровадження базових принципів превентивної консервації в сучасних умовах, екологічні та технологічні ризики збереження документів із фонду дисертацій у наукових бібліотеках, проблеми збереження та підходи до реставрації деструктованих шкіряних оправ, найважливіші аспекти упередження надзвичайної ситуації як основного складника збереження фондів наукової бібліотеки, оцифрування, відновлення та збереження фонографічних циліндрів Фоноархіву єврейської музичної спадщини НБУВ, а також проблеми мікологічної безпеки бібліотечних фондів, зокрема, фунгіцидної активності нових похідних гуанідину щодо мікроміцетів – контамінантів повітря книгосховищ.

Відкриваючи засідання в.о. заступника генерального директора НБУВ з наукової роботи, канд. іст. наук **Л. В. Муха** відзначила, що в останні роки у галузі забезпечення збереження фондів акценти зроблено стосовно екологічної обґрунтованості та ефективності запроваджених

консерваційних технологій, а також гарантування безпеки і захисту документів. Для запровадження різних форм і методів превентивної консервації, наголосила доповідачка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) орієнтується на програми таких міжнародних організацій, як ЮНЕСКО, ІФЛА – зокрема на програмну заяву ІФЛА, яка підтримує завдання 11.4 порядку денного ООН 2030 щодо активізації зусиль із захисту всесвітньої культурної та природної спадщини. Збереження та реставрація рухомих пам'яток культури завжди були в пріоритеті ІФЛА, яка створила програми «Культурна спадщина» та «Реєстр ризику ІФЛА». Саме останній і був розроблений, щоб підтримати бібліотечну спільноту та своєчасно реагувати на стихійне лихо. Реєстр також направлений на виявлення документних культурних колекцій, що перебувають під загрозою втрати у зв'язку з природними та антропогенними катастрофами.

Порушену тему продовжила науковий співробітник НБУВ **Л. П. Загока** у змістовній науковій презентації «Превентивні заходи – основний складник у збереженні фондів наукової бібліотеки». Доповідачка наочно обґрунтувала необхідність виконання превентивних профілактичних заходів стосовно паперів документів, які побували в екстремальних умовах. Під час презентації йшлося про матеріалознавчі дослідження паперу документів, які зазнали надмірного зволоження та подальшого висушування. Їх результати переконливо довели, що процеси старіння матеріальної основи таких документів за показником механічної тривкості відразу поглиблюються на 100–150 років. Тому для таких документів, наголосила доповідачка, під час їх використання слід неухильно підтримувати нормативні умови зберігання та здійснювати більш ретельний моніторинг фактичного фізичного стану. Присутнім наочно було продемонстровано як внаслідок зволоження документів відбувається зниження механічної міцності паперу, зменшення кількості проклеювальних речовин та наповнювачів у його структурі. Крім того, папір стає більш доступним для біологічних шкідників. Тому для документів, що зазнали негативного впливу надзвичайної ситуації або просто побували в зоні аварії, вкрай актуальним стає вчасний біологічний та ентомологічний контроль.

Вже традиційно на семінарі з питань збереження фондів розглядалися питання, безпосередньо пов'язані з матеріалознавчими пошуками та експериментальними дослідженнями процесів старіння паперу. Маються на

увазі як різноманітні експериментальні дослідження модельних зразків деяких видів паперу, що поширені у якості матеріальної основи бібліотечних документів, так і результати науково-прикладних обстежень окремих масивів фондів Бібліотеки. Завжди з великим інтересом присутні сприймають інформацію стосовно особливостей зберігання документів, представлених на тому чи іншому виді паперу. Цього року у доповіді завідувача ВНТЗФ, канд. технічних наук, ст. наукового співробітника **М. М. Омельченка** йшлося про екологічні та технологічні ризики під час збереження дисертацій у бібліотеках. На його переконання, до основних технологічних ризиків належить товщина блоку більше 6 см, адже саме вона, та ще клейове скріплення сторінок праці створюють труднощі під час читання. Виклейка палітурок бумвінілом сприяє розлому корінця під час використання книжкового блоку, а скріплення його «на скобу» прискорює розвалювання блоку, іноді навіть після першого використання дисертації. Таким чином, практика збереження і консервації дисертацій, що надходять на постійне зберігання до бібліотеки, потребує більшої уваги до вивчення фізичного стану складових матеріальної основи кожного документа. На переконання доповідача, при зберіганні дисертацій важливо враховувати їхні великі формати, адже це потребує значних площ для розміщення та більших витрат часу на проведення робіт з дотримання санітарно-гігієнічного стану цього фонду.

Значна увага на семінарі приділялася розкриттю такого важливого напрямку бібліотечної діяльності, як матеріалознавчі дослідження та основні операції з реставрації шкіряних оправ. Саме цій темі була присвячена доповідь фахівців Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка, завідувача відділу **Л. С. Дзедзелюк** і мол. наукового співробітника **Л. М. Льоди** «Проблеми збереження деструктованих шкіряних оправ». Доповідачі детально розкрили новий метод реставрації та реконструкції оздоблення механічно пошкодженої шкіряної оправи. Зокрема, було підкреслено, що основними пошкодженнями деструктованої шкіри, як правило, є розтріскування, обсіпання поверхневого шару, втрата фрагментів. Для тривалого зберігання таких оправ, повернення їм еластичності та міцності здійснюється ціла низка консерваційних заходів – очищення, антисептична обробка, консервація, усунення деформацій, склеювання. Ще одним важливим чинником забезпечення надійного збереження шкіряних оправ є стабільність параметрів навколишнього середовища та використання спеціальних сорбентів для експозиційних вітрин. Фахівці зазначили, що на сьогодні найкращим сорбентом є буферний матеріал Frt-Sorb, який розроблено спеціально для експозиційних вітрин у музеях.

Темі зберігання документів у шкіряних оправах була присвячена і доповідь мол. наукового співробітника НБУВ **Л. М. Куяви** «До проблем зберігання бібліотечних книжок у шкіряних оправах». Дослідниця зазначила, що книги у шкіряних оправах досить різноманітні за природою, зовнішнім виглядом, складом, ступенем руйнування. І це слід враховувати під час проведення консервації, а саме, під час очищення оправи від забруднень, дезінфекції, запобігання каталітичного окислення колагену солями заліза і міді, нейтралізації пом'якшення шкіри та підтри-

мування оптимальних температурно-вологісного, світлового та санітарно-гігієнічного режимів зберігання. На завершення доповідачка окреслила шляхи здійснення основних стабілізаційних заходів для книг у шкіряних оправах, які гарантують їх збереження на тривалій час.

У співдовіді заступника директора з наукової роботи Інституту проблем реєстрації інформації (ІПРІ) НАН України, чл.-кореспондента НАН України **А. А. Крючина**, ст. наукового співробітника ІПРІ НАН України, канд. тех. наук **І. В. Косяка**, наук. співробітника ІПРІ НАН України **Л. І. Єгупової**, завідувача відділу фонду юдаїки Інституту рукопису НБУВ, канд. іст. наук, ст. наукового співробітника **І. А. Сергєєвої** «Оцифрування, відновлення та збереження фонографічних циліндрів Фоноархіву єврейської музичної спадщини НБУВ» розглядалася своєрідна альтернатива традиційним процесам консервації фондів. Йшлося про забезпечення збереження документів на нетрадиційних для бібліотеки носіях інформації (віск) в епоху цифрових технологій. У науковій презентації **І. А. Сергєєвої** було детально розкрито основні етапи роботи зі збереження та відновлення звукової культурної спадщини єврейського музичного фольклору – Фоноархіву єврейської музичної спадщини ІР НБУВ – шляхом оцифрування фоноциліндрів, відтворення, відновлення зчитаних записів та створення цифрових копій; ідентифікація записів, пошук ілюстративних матеріалів стосовно відтворених записів, створення компакт-дисків з відтвореними записами. Завдяки використанню системи прецизійного відтворення звуку з фонографічних циліндрів Едісона, як повідомила авторка, оцифровано та відновлено більшу частину колекцій Ю. Енгеля, С. Ан-ського, З. Кісельгофа, І. Лур'є, М. Береговського. Для публікації на компакт-дисках відібрані найкращі за звучанням фонограми, ідентифіковані записи, підібрано інформаційний матеріал, який ілюструє відтворені записи, а результати роботи також представлено в буклетах до компакт-дисків.

У низці доповідей розглядалися актуальні питання профілактики мікологічного пошкодження документів як окремого напрямку мікробіологічної безпеки приміщень та фондів. Так, у доповіді наук. співробітника Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України, канд. біол. наук **А. І. Чуєнка** «Фунгіцидна активність нових похідних гуанідину щодо мікроміцетів – контамінантів повітря книгосховищ» (підготовлений у співавторстві з мол. наук. співробітником НБУВ, канд. біол. наук **Я. І. Савчуком** та провідним інженером ІМВ НАН України **Ю. Б. Письменною** на базі Випробувальної лабораторії грибостійкості та мікробіологічних досліджень технічних, медичних виробів і матеріалів ІМВ НАНУ) було представлено видовий склад мікроміцетів-контамінантів повітря фондів 15 наукових бібліотек науково-дослідних установ НАН України м. Києва. Авторі наголошують, що у мікобіоті досліджених приміщень найчастіше трапляються види *Alternaria alternata*, *Cladosporium cladosporioides*, *S. sphaerospermum* та представники роду *Penicillium*. Тому за таких умов найбільш доцільним є використання олігомерної похідної гуанідину, що містить пропан-2,2-ділдибензенову хімічну групу для обробки приміщень книгосховищ та дерев'яних меблів з метою зниження кількості життєздатних мікрос-

копічних грибів на їх поверхнях. Ще один аспект мікробіологічних досліджень у своїй співповіді «Деякі фізіолого-біохімічні особливості мікроскопічних грибів-деструкторів техногенних матеріалів» висвітлили мол. науковий співробітник НБУВ, канд. біол. наук **Я. І. Савчук**, науковий співробітник ІМВ НАН України, канд. біол. наук **А. І. Чусько**, провідний інженер ІМВ НАН України **Ю. Б. Письменна**. Було відзначено: мікроскопічні гриби завдяки своїм фізіолого-біохімічним та фізіологічним особливостям є вкрай варіабельною групою мікроорганізмів, що зумовлює їх високу здатність до пошкодження техногенних субстратів, зокрема, паперу та інших матеріалів, які використовуються для виробництва книг. Таким чином, мікологічний контроль повітря фондосховищ та інших приміщень Бібліотеки, а також визначення грибостійкості матеріалів, з яких складаються джерела інформації і пошук ефективних фунгіцидів щодо грибів-контамінантів, є одним із магістральних напрямів досліджень ВНТЗФ.

Йшлося на семінарі й про окремі напрями роботи ВНТЗФ. Вони досліджувалися в рамках наукової теми «Превентивні методи збереження документів наукових бібліотек як стратегія ефективності екологічної та техногенної безпеки». Про результати експериментальних досліджень процесів заморожування і сушіння надмірно зволжених документів на ганчір'яному папері, що були виконані на спеціально підібраних модельних зразках цього виду паперу різної товщини, доповіла мол. науковий співробітник НБУВ **А. А. Остапенко**. У доповіді «Прогнозування фізико-механічних показників ганчір'яного паперу документів після заморожування та висушування», підготовленій спільно з науковим співробітником **Л. П. Загокою**, вона відзначила, що отримані результати таких фізико-механічних показників, як міцність на злом під час багаторазових перегинів та руйнівного зусилля мо-

дельних зразків дають змогу спрогнозувати фактичний фізичний стан паперу бібліотечних документів, що побували в екстремальній ситуації, а також розробити та реалізувати низку конкретних профілактичних заходів.

Деякі доповіді співробітників ВНТЗФ висвітлювали результати виконаних науково-дослідних обстежень та розробок. Це, зокрема, співповідь інженера-хіміка I категорії НБУВ **Н. Б. Баляниці** і провідного інженера-хіміка НБУВ **Л. М. Волосатих** «Науково-прикладні обстеження рукописних документів НБУВ – запорука їх довготривалого зберігання», доповідь головного бібліотекаря НБУВ **Т. В. Крікової** «Збереження фондів у бібліотеках: від минулого до сучасного» та ін.

Робота зі збереження документів у архівних установах, як відомо, вирізняється своєю специфікою. Про це і йшлося у співповіді фахівців Державного архіву м. Києва **Н. К. Дяченко** і **С. Ю. Карамаш** «Використання бібліотечних фондів у виставковій діяльності архівних установ».

Учасники семінару взяли активну участь в обговоренні порушених у доповідях питань, запропонували активізувати співпрацю у галузі збереження, консервації документів у бібліотеках, музеях, архівах України в різних форматах та на основі різноманітних угод. Під час засідання було сформульовано декілька актуальних тем для обговорення у 2019 р. Зокрема, це стосується розроблення рекомендацій до технологічних вимог з оформлення окремих видів документів, що надходять на постійне зберігання до бібліотек з інших (сторонніх) установ.

Людмила Муха,

канд. іст. наук,

заст. генерального директора НБУВ

Любов Загока,

наук. співробітник НБУВ

Наукометрія цифрової науки

На семінар «Бібліометричні технології та наукометричні дослідження», що проходив 6 листопада 2018 р. в рамках Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», зібралися провідні вітчизняні фахівці з питань наукометрії.

Термін «цифрова наука» з'явився 2013 р. у документах програми Європейського Союзу «Горизонт-2020» для узагальнення напрямів дослідницької діяльності, які раніше розвивалися у рамках е-науки, відкритої науки та науки 2.0. Цифрова наука ґрунтується на використанні інфраструктур, послуг та інструментів, заснованих на інформаційно-комунікаційних технологіях. Вона пропонує багато ефективніші інструменти для наукової співпраці, проведення експериментів та їх аналізу, робить наукове знання доступнішим. Водночас цифрова наука сприяє появі нових парадигм проведення досліджень, коли окремі особи, колективи, суспільство загалом безпосередньо беруть участь у створенні та використанні нових знань. Передбачене цифровою наукою прискорення переходу

досліджень у глобальний комунікаційний простір ставить перед науковою спільнотою нові проблеми.

Одна з них, а саме розвиток наукометричних досліджень у цифровому середовищі, була порушена у доповіді директора Наукової бібліотеки Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, канд. історичних наук **В. О. Копаньскої** «Наукометрія в бібліотеці цифрової науки». Вона зазначила, що первісне визначення наукометрії як комплексу кількісних методів формального оцінювання ефективності дослідницьких робіт протягом тривалого періоду визначало «нумерологічний» напрям її діяльності й орієнтувало на обґрунтування адміністративних процесів реформування освіти і науки. Осучаснення теоретичного базису наукометрії стимулювало нові підходи до осмислення вектора її розвитку. Сьогодні – це комплекс методів і засобів моніторингу, експертної підтримки розвитку науки й освіти. Тобто сучасну місію наукометрії фахівці тлумачать як аналітичний супровід вирішення не «політичних», а наукових завдань. Тому у цифровій науці методичний інструментарій підтримки досліджень слід доповнити